

DOI: 10.61491/yk.17.2025.12171

საერთო ენობრივი მოვლენები
ხევსურულსა და მეგრულში
(შედარებითი ანალიზი)

Shared Linguistic Phenomena
in Khevsurian and Megrelian
(A Comparative Analysis)

ეკა დადიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის
ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი
საქართველო, ქუთაისი

Eka Dadiani

Akaki Tsereteli State University
Pr. Tariel Putkaradze Scientific-Research
Center of Kartvelology
Georgia, Kutaisi

აბსტრაქტი

ხევსურულსა და მეგრულში, მიუხედავად მათი ტერიტორიული დაშორებისა, დასტურდება მსგავსი / საერთო ენობრივი (ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ლექსიკური) მოვლენები. საერთო ფაქტები ძირითადად არქაულია, საერთოქართული ენისთვის დამახასიათებელი. ამასთან, ზოგი მოვლენა შესაძლოა მოგვიანებით, დამოუკიდებლად განვითარდა. ამ შემთხვევაშიც მსგავს ცვლილებებს საერთო საფუძველი აქვს. მსგავსი მოვლენების არსებობა მონათესავე სამეტყველო კოდებში მათი საერთო წარმომავლობით და ენის შინაგანი (იმანენტური) პოტენციის გამოვლენით აიხსნება. ამ კანონების წყალობით ხევსურულსა და მეგრულში, რომელთაც უშუალო მეზობლობა არ აკავშირებთ და, შესაბამისად, პირდაპირი გავლენაც გამორიცხულია, დასტურდება იდენტური / მსგავსი ენობრივი ნიშნები:

1. ორივე სამეტყველო კოდში სონორის შემცველ თანხმოვანთ-კომპლექსში ვითარდება ი ხმოვანი: ხევს. *ფირჩხილი* – მეგრ. *ბირცხა* „ფრჩხილი“, ხევს., მეგრ. *თირთოლი* „თრთოლა“, ხევს. *კირკილი* – მეგრ. *კიკილი* (<კრკილი) „ჩრჩილი“, ხევს. *კილდე* – მეგრ. *კირდე* „კლდე“.

2. ხევსურულში (ძველი ქართულის მსგავსად), კუთვნილებითი დანიშნულების ფუნქციით გამოიყენება ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმა (-ის+-ად დაბოლოებით), რომელსაც მეგრულში შეესატყვისება -იშ+-ო(თ): ხევს. *გულ-ის-ად* – მეგრ. *გურ-იშ-ო(თ)* „გულისთვის“, ხევს. *დღ-ის-ად* – მეგრ. *დღა-შ-ო(თ)* „დღისთვის“.

3. არქაული წესისამებრ -ეს სუფიქსი ხევსურულსა და მეგრულში წარსული დროის გამომხატველ ზმნურ ფორმებს დაერთვის. ხევს. *წერ-დ-ეს* „წერდნენ“ (უწყვეტელი), *წერ-ეს* (წყვეტილი). შდრ. მეგრ. *ჭარუნდ-ეს* „წერდნენ“ (უწყვეტელი), *ჭარ-ეს* „წერეს“ (წყვეტილი).

4. ხევსურულსა და მეგრულ-ლაზურში კავშირებითის მწკრივთა წარმოება უნიფიცირებულია; დაერთვის -ა სუფიქსი: ხევს. *წერდ-ა-ს* (I კავშ.) „წერდეს“, *წერ-ა-ს* (II კავშ.) „წეროს“, *დაეწერ-ა-ს* (III კავშ.) „დაეწეროს“. შდრ. მეგრ. *ჭარუნდ-ა-ს* (I კავშ.) „წერდეს“, *ჭარ-ა-ს* (II კავშ.) „წეროს“, *უჭარუნდ-ა-ს* (III კავშ.) „ეწეროს“.

5. ხევსურულსა და მეგრულში დასტურდება საერთო სიტყვაფორმები: ხევს. *ნაღვერი* / *ნაზორი* – ნაფცქვენი, ნაფშვენი, შდრ. მეგრ. *ნახვერი* – ნაფხვენი, ნაგავი; ხევს. *ქიჩილა* – მეგრ. ქიცა „თავშალი, ლეჩაქი“; ხევს. *ქრისტე* – მეგრ. *ქირსე* / *ქისე* „შობის დღესასწაული“; ხევს., მეგრ. *ფირტი* „ფილტი“; ხევს., მეგრ. *ცვერცვი* „ცერცვი“.

საანალიზო სამეტყველო კოდები ერთი ენობრივი სისტემის ნაწილებია, სადაც საერთო ფაქტების არსებობა შინაგანი კანონების მოქმედების შედეგია, რაც სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი პროცესია როგორც მომიჯნავე, ისე გეოგრაფიულად დაშორებული კუთხეების მეტყველებაში.

საკვანძო სიტყვები: ქართული/ქართველური დიალექტები, ხევსურული დიალექტი, მეგრული მეტყველება.

ABSTRACT

In Khevsurian and Megrelian, despite their territorial separation, similar/shared linguistic phenomena (phonetic, morphological, lexical) are attested. These shared features are, for the most part, archaic, characteristic of Common Georgian. At the same time, certain phenomena may have developed later and independently; even in such cases, the similar changes rest on a common foundation. The existence of similar phenomena in related speech codes is explained by their shared origin together with the manifestation of the language's inherent (immanent) potential. Owing to these regularities, Khevsurian and Megrelian – which are not connected by direct territorial neighborhood and between which, accordingly, direct influence is excluded – nonetheless exhibit identical/similar linguistic features:

1. In both speech codes, the vowel *i* develops within consonant clusters containing a sonorant: Khevs. *pirchkhili* – Meg. *birtskha* „fingernail“; Khevs., Meg. *tirtoli* „trembling“; Khevs. *kirkili*, Meg. *kikili* (< *krkili*) „moth/clothes-moth“; Khevs. *kilde*, Meg. *kirde* „cliff, rock“.

2. In Khevsurian (as in Old Georgian), the possessive function is expressed by the genitive-adverbial form (with the ending *-is+-ad*), which corresponds in Megrelian to *-ish+-o(t)*: Khevs. *gul-is-ad* – Meg. *gur-ish-o(t)* „for the heart“; Khevs. *dgh-is-ad* – Meg. *dgha-sh-o(t)* „for the day“.

3. Following the archaic pattern, the suffix *-es* attaches, in both Khevsurian and Megrelian, to verb forms expressing past tense. Khevs.: *tser-d-es* „they were writing“

(imperfect), tser-es „they wrote“ (aorist). Compare Meg.: charund-es „they were writing“ (imperfect), char-es „they wrote“ (aorist).

4. In Khevsurian and in Megrelian-Laz, the formation of the subjunctive series is unified, with the suffix -a attaching: Khevs. tserd-a-s (Subjunctive I) „may they be writing“, tser-a-s (Subjunctive II) „may they write“, daetser-a-s (Subjunctive III) „may it be written“. Compare Meg.: charund-a-s (Subjunctive I) „may they be writing“, char-a-s (Subjunctive II) „may they write“, ucharud-a-s (Subjunctive III) „may it be written“.

5. Khevsurian and Megrelian attest shared word-forms: Khevs. naghveri / nakhori – naps̄kveni, napshveni; compare Meg. nakhveri – napkhveni, nagavi; Khevs. kichila – Meg. kitsa „headscarf, veil“; Khevs. kriste – Meg. kirse / kise „Christmas, the feast of the Nativity“; Khevs., Meg. pirtvi „lung“; Khevs., Meg. tsvertsvi „pea“.

The speech codes under analysis are parts of a single linguistic system, in which the existence of shared features is the result of the operation of internal laws – a process that is entirely natural and regular in the speech both of neighboring and of geographically distant regions alike.

Keywords: Georgian/Kartvelian dialects, Khevsur dialect, Megrelian speech.

შესავალი

სხვადასხვა გეოგრაფიულ არეალში არსებული კუთხეების მეტყველებები ტერიტორიულად ახლოს მყოფ დიალექტებთან შედარებით მეტ განსხვავებებს წარმოაჩენენ. ამავდროულად, მათ შორის მსგავსი ფაქტებიც გვხვდება. ხეცსურულსა და მეგრულში, მიუხედავად მათი ტერიტორიული დაშორებისა, საკმაოდ დასტურდება საერთო ენობრივი მოვლენები სხვადასხვა დონეზე (ფონეტიკა, მორფოლოგია, ლექსიკა), რაც სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერია იქიდან გამომდინარე, რომ აღნიშნული სამეტყველო კოდები საერთოქართველური/საერთოქართული ენობრივი სისტემის ორგანული ნაწილებია. საერთო მახასიათებლები ძირითადად არქაულია, საერთოქართული ენისთვის დამახასიათებელი. ამასთან, მსგავსი ფაქტები დიალექტებში შესაძლოა მოგვიანებით, დამოუკიდებლად განვითარდეს. თუმცა ამ შემთხვევაშიც ცვლილებებს საერთო საფუძველი აქვს. უდავოა: მსგავსი მოვლენების არსებობა მონათესავე სამეტყველო კოდებში მათი საერთო წარმომავლობით და ენის შინაგანი (იმანენტური) პოტენციის გამოვლენით აიხსნება. ამ კანონების წყალობით ხეცსურულსა და მეგრულში, რომელთაც უშუალო მეზობლობა, არ აკავშირებთ და, შესაბამისად, პირდაპირი გავლენაც გამორიცხულია, დასტურდება იდენტური / მსგავსი ენობრივი ნიშნები.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი სამეცნიერო კვლევა (მონოგრაფია, სტატია) არსებობს, სადაც მეტ-ნაკლებად გაანალიზებულია საერთო ენობრივი მახასიათებლები ქართველურ სამეტყველო კოდებში და წარმოჩენილია მათ შორის მიმართება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ვარლამ

თოფურიას სტატია: გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში (იკე, VI, 1954). ავტორი განიხილავს სხვადასხვა საკითხს: სახელის ფუძის უკვეცელობა, მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობა, გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვა...

წარმოდგენილ სტატიაში შევხებით ხევსურულსა და მეგრულში დადასტურებულ საერთო ენობრივ მოვლენებს და მათ მიმართებას ქართული ენის ისტორიულ განვითარებასთან.

კვლევის მეთოდები

საკითხის დამუშავების პროცესში გამოვიყენეთ შემდეგი მეთოდები: აღწერითი, შედარებითი (კომპარატივისტული) და ანალიზის მეთოდები.

მსჯელობა

1. ფონეტიკური პროცესები ორივე სამეტყველო კოდში ძირითადად საერთო წესების მიხედვით ვითარდება. განსაკუთრებით საინტერესოა სონორის შემცველი თანხმოვანთკომპლექსის სუპერაცია ხმოვნის განვითარების გზით. ყველაზე ხშირად ი ხმოვანი (იშვიათად უ ხმოვანი) ჩნდება. ი ხმოვანი, როგორც წესი, ორ თანხმოვანს შორის მოქცეული რ-ს წინ ვითარდება. საილუსტრაციო მასალა:

ხევს.: ფირჩხილი (< ფრჩხილი), თირთოლი (< თრთოლა „ცახცახი, სისუსტით კანკალი“), კირკილი (< კრკილი „ჩრჩილი“), კილდე (< კლდე)... (ჭინჭარაული 1960: 30-34).

შდრ. მეგრ.: ბირცხა, თირთოლი, კიკილი, კირდე / კვრდე... (ქაჯაია 2001, 2002).

აღნიშნული ფაქტი სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი:

ა) სრულხმოვნიანი ფუძეები არქაულია: „სრულხმოვნობა ქართულისთვისაც ისტორიულად ისევე დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო, როგორც ზანურისათვის“... (ჩიქობავა 1942: 129); ზანურის ანალოგიური ვითარება აღმოჩნდა ხევსურულში (და ზოგ სხვა დიალექტში) (ჯორბენაძე 1989: 228).

ბ) განხილულ სიტყვაფორმებში ხმოვანი განვითარებულია არაბუნებრივი კომპლექსის გასათიშად (ჭინჭარაული 1960: 27; უთურგაძე 1976: 125; ჯორბენაძე 1998: 121-125...);

გ) განვითარებული ხმოვანი წარმოადგენს სონანტის ოდინდელი მარცვლოვანობის საკომპენსაციო საშუალებას (გამყრელიძე... 1965: 95-98).

ბ. ჯორბენაძე საინტერესოდ მსჯელობს ხევსურულ დიალექტში მიმდინარე ფონეტიკური ცვლილების შესახებ: „ხევსურულისათვის ამ პოზიციაში არც სონანტის დაკარგვაა უცხო: გრძელი > გძელი, ჩრდილი > ჩდილი. არაა გამორიცხული, რომ ამჟამად ხევსურულში თავს იჩენს ორი განსხვავებული ქრონოლოგიური დონის მოვლენა: ადრინდელი: ჩრდილი > ჩირდილი, შედარებით გვიანდელი: ჩრდილი > ჩდილი“ (ჯორბენაძე 1989: 229).

ვფიქრობთ, ლოგიკურია ვიფიქროთ ფრჩხილი > ფირჩხილი ცვლილებაზე, ვიდრე პირუკუ პროცესზე. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ოთხწევრა თანხმოვანთკომპლექსის გამარტივებასთან, მეორე შემთხვევაში კი – პირიქით, წარმოიქმნება ოთხწევრა თანხმოვანთმიმდევრობა, რაც ნაკლებად სავარაუდოა.

2. მორფოლოგიური ფაქტები

ბრუნვათა სისტემიდან გამოვყოფთ მიცემითსა და ნანათესაობითარ ვითარებითს:

ა) ხევსურულში, ისევე როგორც მეგრულში, მიცემითი ბრუნვა რიგ შემთხვევებში ვითარებითი ბრუნვის სემანტიკურ ეკვივალენტად იხმარება: მზას დგას; დავხყევი ნება-ნებასა; რას მეტანებოდით; ცოტას სვე აკლავ, მიდის სუ უწყვეტელასა... ტიროდა ქალებურასა, ტიროდა დიაცურასა... (ჭინჭარაული 1960: 49-50).

ხევსურულის დარი ფორმები დასტურდება ფშაურში, მოხეურში:

ფშაური: ქალი მზას არი; ისრებს მოისვრის ხშირასა (ცოცანიძე 1978: 45).

მოხეური: იოლას „იოლად“, მზას „მზად“ (ქავთარაძე 1985: 37).

შევადაროთ მსგავსი წარმოების ფორმები მეგრულში: ხშირას „ხშირად“, ფართას „ფართოდ“, ჭკვერას „ჭკვიანად“, ჩქარას „ჩქარა“, მალას „მალე“... მუს „რას / რად“...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხევსურულის ნიმუშები არქაულ ფაქტებად არის მიჩნეული:

„ხევსურულში უთანდებულო მიცემითი გამოყენებულია ვითარების გარემოებად. ძველი ქართული ენის ძეგლებში ამის მაგალითები ჩვენ ვერ დავადასტურეთ. ხევსურული უფრო არქაულ ვითარებას უნდა ასახავდეს. როგორც ცნობილია, ქართულში ვითარების გამოსახატავად ვითარებითი ბრუნვა იხმარება. ხევსურული უნდა ასახავდეს იმ ვითარებას, როცა მიცემით-ვითარებითი და ნათესაობით-მოქმედებითი ერთმანეთისაგან გამიჯნული არ იყო და ეს ორი ბრუნვა, ალბათ, სიტყვაწარმოების ფორმებს უფრო წარმოადგენდნენ, ვიდრე ბრუნვებს“ (ჭინჭარაული 1960: 49).

ბ) ხევსურულში, ზოგადად ფხოვრ კილოებში, კუთვნილებითი დანიშნულების ფუნქციით გამოიყენება ე.წ. ორმაგი წარმოების ფორმები, როგორიცაა ნანათესაობითარი ვითარებითი, რომელიც ნათესაობით და ვითარებით ბრუნვათა ნიშნების კომბინაციით (-ის + -ად) იწარმოება. -ისად დაბოლოებიანი ფორმები შეესაბამება -თვის თანდებულიან სახელს. მაგალითად: ამ დღ-ის-ად (=დღის-თვის), ირმის გულ-ის-ად (=ირმის გულის-თვის)... (ჭინჭარაული 1960: 54).

მსგავსი მორფოლოგიური ყალიბი გვაქვს მეგრულშიც, სადაც დანიშნულებითის ფორმა მიღებულია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დართვით (იშ+ოთ) (ჩიქობავა 1936: 54; თოფურია 1937: 180). მეგრულის დანიშნულებითის ფორმა (კოჩ-იშ-ო(თ), ჯიმა-შ-ო(თ) ზუსტი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ეკვივალენტია ხევსურული დიალექტის დანიშნულებითი ბრუნვის ყალიბისა: კაც-ის-ად, ძმ-ის-ად... (ჩიქობავა 1936: 52; თოფურია 1937: 180).

მეგრულ-ჭანური -იშ-ო(თ) დაბოლოების კავშირს ქართულ -ის-ად მონაცემთან ყველა მკვლევარი იზიარებს.

ვ. თოფურია დანიშნულებითს ნანათესაობითარ ვნებითად (ვითარებითად) მიიჩნევს. მეცნიერის აზრით, ნათესაობითი ბრუნვის ქართული სუფიქსი -ის და ვნებითის (ვითარებითის) ქართული სუფიქსი -ად, -და ფონეტიკურ-მორფოლოგიური შესატყვისია მეგრულის ნათესაობითის -იშ და ვნებითის -ო(თ) სუფიქსისა (თოფურია 1937: 180-181).

ნიმუშად მოხმობილია მსგავსი წარმოების ფორმები სხვადასხვა დიალექტებიდან, რომელთაც -თვის თანდებული არ მოეპოვებათ:

ხევს.: ერთ დღ-ის-ად (=დღისთვის) დაამზადებს.

ფშ.: ქმრ-ის-ად (=ქმრისთვის) სახელის მძებნელი.

გურ.: იმ-იზ-ა (=იმისთვის) არ გაქ ხიერი.

სვან.: ლადღ-იშ-დ (=დღ-ის-ად) „დღისთვის“ (იქვე).

განხილული ფორმების გვერდით დგას მეგრულის დანიშნულებითი ფორმა:

გურ-იშ-ოთ (=გულ-ის-ად) „გულისთვის“

დღა-შ-ოთ (=დღ-ის-ად) „დღისთვის“.

შდრ. ნანათესაობითარი ვითარებითი (ის-ად) კუთვნილებითი დანიშნულებით გამოიყენებოდა ძველ ქართულშიც: და ვქმნეთ სამი ტალავარი: ერთი შენდად, ერთ მოსმსად, ერთი ელიაჟსად (მრკ. 9,5).

ხევსურულისა (ზოგადად ფხოვრი კილოების) და მეგრულის ნანათესაობითარი ვითარებითი მსგავსებას გვიჩვენებს როგორც სტრუქტურული (ფორმაწარმოების) თვალსაზრისით, ასევე სემანტიკურ დონეზეც; ისინი ერთი და იმავე ფუნქცია-დანიშნულებით გამოიყენება, კერძოდ: დანიშნულებითი ბრუნვა აღნიშნავს საგნის, მოვლენის კუთვნილებით დანიშნულებას. ნათესაობითის კუთვნილებითობის ფუნქციას ემატება ახალი ნიუანსი – დანიშნულებითობა.

ხევსურულსა და მეგრულს შორის ზმნის ფორმაწარმოებაში არსებული მსგავსი ნიშნებიდან საინტერესოა მრავლობითი. რიცხვის -ეს სუფიქსი და კავშირებითის ფორმები.

ა) -ეს სუფიქსი უძველესი წარმომავლობისაა. ის გამოიყენება თხრობითი კილოს წარსული დროის მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში: უწყვეტელი / ნამყო უსრული: წერდ-ეს „წერდნენ“, ხატავდ-ეს „ხატავდნენ“; წყვეტილი / ნამყო სრული: დაწერ-ეს, დახატ-ეს...

ხევსურულში -ეს მორფემა გამოვლინდება ყველა ტიპის ზმნასთან წყვეტილსა და უწყვეტელში (არქაული ვითარების შესაბამისად): იძახდ-ეს „იძახდნენ“, გახლდ-ეს „გახლდნენ“... მოვიდ-ეს „მოვიდნენ“... (ჭინჭარაული 1960: 101).

ასეთივე ფორმები დაფიქსირებულია რაჭულში (გლოლურში), ფერეიდნულში, ტაოურში, იმერხეულში...

-ეს სუფიქსი არქაული წესის შესაბამისად იხმარება მეგრულ-ლაზურშიც. ჩვეულებრივ, დაერთვის უწყვეტლის, წყვეტილისა და II თურმეობითის ფორმებს:

უწყვეტელი: ჭარუნდ-ეს „წერდნენ“, ტიბუდ-ეს „თბებოდნენ“.

წყვეტილი: დოჭარ-ეს „დაწერეს“, გოტიბ-ეს „გათბნენ“.

II თურმეობითი; დუჭარუდ-ეს „დაწერათ“, გოტიბაფედ-ეს „გამთბარიყვნენ“.

„მეგრულმა და ჭანურმა უწყვეტელსა და წყვეტილში შემოინახეს ძველი ქართულის ვითარება – სუფიქსი -ეს“ (თოფურია 1954: 452). შდრ.

მკვლევართა ნაწილი (ბ. ფოჩხუა, გ. როგავა) მეგრულ-ჭანურ -ეს სუფიქსს ქართულიდან ნასესხებად მიიჩნევს.

ვფიქრობთ, -ეს სუფიქსი საერთოქართველური მონაცემია, რომელიც მსგავსად ხევსურულის (ზოგადად ფხოური კილოების), ტაოურის, ფერეიდნულის, რაჭულისა (გლოლური) და სხვა კილოებისა, შეინარჩუნა მეგრულმა და ლაზურმა.

ბ) საინტერესოა კავშირებითის მწკრივის ფორმათა წარმოება. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ხევსურულში აღნიშნულ ყალიბთა წარმოება უნიფიცირებულია; ყველგან -ა სუფიქსი გვაქვს. „მეორე კავშირებითის წარმოება ხევსურულში გაერთფეროვნებულია: ყველგან ა ხმოვანია მაწარმოებელი: მგელა არ მამიკვდასო; გაგიმარჯვას ღმერთმ; არ მავსწყინდათ; არ გაუთავდას; ღმერთმა გაამას...“ (ჭინჭარაული 1960: 117).

I კავშირებითი:	მხ. რ.	მრ. რ.
	ვ-ჩერდ-ა	ვ-ჩერდ-ა-თ „ვჩერდე“
	ჩერდ-ა-	ჩერდ-ა-თ
	ჩერდ-ა-ს	ჩერდ-ა-ნ

II კავშირებითი:	მხ. რ.	მრ. რ.
	ვ-ჩერ-ა	ვ-ჩერ-ა-თ „ვჩერო“
	ჩერ-ა	ჩერ-ა-თ
	ჩერ-ა-ს	ჩერ-ა-ნ

პირველ და მეორე პირებში -ა > -ი / -გ. მხოლოდობითში შეიძლება დაიკარგოს კიდეც. მრავლობითში კი -ა სუფიქსი სახეზეა; ვ-ჩერდ-ა-თ, ვ-ჩერ-ა-თ...

„ხევსურულში მესამე კავშირებითის ფორმები იშვიათია: შენ რაიც გექნას ბურჟკურსაო. კავშირებითი მესამის ნაცვლად აღწერითი ფორმები იხმარება ხოლმე. მაგ.: მატანილ იყვას. შდრ. მატანას (ჭინჭარაული 1960: 144).

ზოგჯერ ფშაურშიც შეინიშნება კავშირებითის წარმოება -ა სუფიქსით მოსალოდნელი -ე სუფიქსის ნაცვლად; რა მოგცა, ყვირილზე გავიქცა, დავითვრა... (იქვე: 117).

მეგრულ-ლაზურში, ხევსურულის მსგავსად, კავშირებითის ფორმები -ა ფორმანტით იწარმოება. მეგრულში პირველ-მეორე პირებში -ა სუფიქსს ენაცვლება -ე (ფონეტიკური ცვლილებით), ლაზურში კი ყველა პირსა და რიცხვში მხოლოდ -ა სუფიქსი იხმარება. მრავლობითში მეგრულსა და ლაზურში, ისევე როგორც ხევსურულში, ერთადერთი -ა ფორმანტი გამოიყენება.

მეგრული		ლაზური	
მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
I კავშირებითი			
ვ/პ-ჭარუნდ-ა/ე	ვ/პ-ჭარუნდ-ა-თ	ვ/პ-ჭარუფ-დ-ა	ვ/პ-ჭარუფ-დ-ა-თ
ჭარუნდ-ა/ე	ჭარუნდ-ა-თ	ჭარუფ-დ-ა	ჭარუფ-დ-ა-თ
ჭარუნდ-ა-ს	ჭარუნდ-ა-ნ	ჭარუფ-დ-ა-ს	ჭარუფ-დ-ა-ნ
II კავშირებითი			
ვ/პ-ჭარ-ა/ე	ვ/პ-ჭარ-ა-თ	ვ/პ-ჭარ-ა	ვ/პ-ჭარ-ა

ჭარ-ა/ე	ჭარ-ა-თ	ჭარ-ა	ჭარ-ა-თ
ჭარ-ა-ს	ჭარ-ა-ნ	ჭარ-ა-ს	ჭარ-ა-ნ

სამეცნიერო ლიტერატურაში მსჯელობენ კავშირებითის ფორმათა -ა და -ე სუფიქსების ურთიერთმიმართებაზე. გავრცელებული თვალსაზრისის მიხედვით, კავშირებითის ძირითად, პირვანდელ მაწარმოებლად -ე არის მიჩნეული (ჩიქობავა 1936: 139-140).

კავშირებითის ფორმათა წარმოების საკითხთან დაკავშირებით გამოითქვა განსხვავებული მოსაზრებები: ა) II კავშირებითის წარმოება დამოკიდებულია წყვეტილის / ნამყო ძირითადის წარმოებაზე, კერძოდ, როცა წყვეტილში -ე სუფიქსი გვაქვს, II კავშირებითში -ო ნიშანი გვექნება, ხოლო როცა წყვეტილში -ი ან ნული დასტურდება, II კავშირებითში -ა სუფიქსი ვლინდება (ჩიქობავა 1936: 142; შანიძე 1973: 433); ბ) კავშირებითის ნიშანთა ხმარება დაკავშირებულია გარდამავლობა-გარდაუვალობასთან: გარდაუვალ ზმნებთან -ე გვაქვს, გარდამავლებთან კი -ა და -ო (კიზირია 1974: 101); გ) II კავშირებითის -ა/-ე ფორმანტთა გამოვლენას განსაზღვრავს საყრდენი მორფემის სტრუქტურა: -ე სუფიქსი იმ შემთხვევაში გვაქვს, როცა საყრდენი მორფემა აღნიშნული ხმოვნის შემცველია, სხვა შემთხვევაში -ა ფორმანტი იხმარება (გოგოლაშვილი 1984: 83-89).

-ა/-ე ფორმანტები კავშირებითის ფორმათა მაწარმოებლად გვაქვს მეგრულშიც. -ა გვხვდება კავშირებითის ყველა ფორმასთან (პირისა და რიცხვის განურჩევლად), ხოლო -ე სუფიქსი მხოლოდ მხ. რიცხვის I-II პირებში გამოიყენება (Кипишидзе 1914: 065-067; ჩიქობავა 1936: 140).

-ა/-ე სუფიქსთა წარმომავლობასა და ურთიერთმიმართებას სხვადასხვაგვარად ხსნიან:

კავშირებითის „-ა უნდა იყოს ქართულში კავშირებითის მაწარმოებელი ძირითადი სუფიქსის -ე-ს კანონზომიერი შესატყვისი...-ეე უნდა იყოს ფონეტიკურად გამარტივებული დამხმარე სიტყვა ერე რომ“ (ჩიქობავა 1936: 139-140).

შდრ.: ა-ნიანი კავშირებითი „წმინდა“ კავშირებითია, ე-ნიანი ფორმები მიღებულია ა-ნიან ფორმებზე ინი „რომ“ კავშირის დართვით: ბჭარუნდა-ინი > ბჭარუნდეინი > ბჭარუნდეინი > ბჭარუნდეინი (კარტოზია 1958: 235).

მეგრულში კავშირებითის ძირითადი მაწარმოებელი -ა სუფიქსია, რომელიც ქართული -ე სუფიქსის ეკვივალენტია. -ე ნიშანი ფონეტიკური ცვლილების საფუძველზე ჩანს მიღებული.

ხევსურულის იდენტურ ვითარებას გვიჩვენებს ლაზური, სადაც კავშირებითის ნიშნად მხოლოდ -ა სუფიქსი გამოიყენება.

3. ლექსიკა

ხევსურულსა და მეგრულში დასტურდება საერთო/მსგავსი სიტყვაფორმები, რომლებიც გარკვეულ შემთხვევებში ერთნაირ ფორმოზრივ-სემანტიკურ ცვლილებებს გვიჩვენებს. საილუსტრაციო ნიმუშები:

ხევს. ზირზოლ – იხ. გააზირზოლებს (=გააჟრჟოლებს). შდრ. მ. ჯანაშ.: ზორზორ (ჰინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ზირზოლი – ზრიალი, ზრზენა, ბზუილი, ზუზუნნი. რია-რია (ქობალია 2010).

ხევს. თვალვა – 1. თვლა, დათვლა, 2. ლექსის ან ტირილის ტექსტის თქმა, ლექსობა, ტირილი). ძახილით ტირილი – იგივეა, რაც თვალვა (შდრ. ქეგლ: ძახილი).

შდრ. მეგრ. თვალუა – 1. თვლა, 2. მოთქმით ტირილი, გოდება (ქაჯაია 2001).

ხევს. ლანჭა – თოკით ფსკერგამოწნული ხის საწოლი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ლარჭი, ლარჭა – 1. წისქვილის ნაწილი, რომლითაც სალას აწევენ ან დაწევენ იმის მიხედვით, ფქვილი უნდათ თუ ღერდილი; 2. იგივეა, რაც ლანჭა, ნაჭა, – ნაჭა, ქვაბის ჩამოსაკიდი ჯაჭვი შუა ცეცხლზე. შდრ. კაჩა. ლანჭა – იგივეა, რაც ლარჭა, ნაჭა, – ნაჭა; ქვაბის ჩამოსაკიდი ჯაჭვი შუა ცეცხლზე. ნაჭა – ნაჭა, შუა ცეცხლზე ქვაბის ჩამოსაკიდი ჯაჭვი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ნაღვერი – ნაფცქვენი, გაცლილი კანი (თმა, ბეწვი...); ნახორი – ნაფშვენი, ნამცეცები // სარიტუალო სუფრის ნარჩენები ჯვარში, ნასუფრალი (ჭინჭარაული 2005). შდრ. ნაღვერი (კუთხ. ქიზ.) – ხელით გაცლილი მატყლი (ცხვრისა ან თხისა) (ქეგლ); ნახორი (ხევს.) – ნაფხვერი 2 – პურის ნამუსრევი (დლონტი 1984).

შდრ. მეგრ. ნახვერი – 1. ნაკვრები (პ.ჭარ.) – ნაფხვერი, ნაფხვენი; 2. ნაგავი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ნიავექარი – ძალიან სწრაფი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ნიანქარი – ნიავექარი. გადატ. ადიდებული მდინარე. ნიანქარიშა მეჩამა – ნიავექარზე მიცემა // გადატ. განიაგება, გაქრობა (ქაჯაია 2009).

ხევს. რაზა – კარის საკეტი რკინისა – კლიტე (შდრ. საზა, ნ. ჩუბ., დ. ჩუბ., ქეგლ, ქ.ძოწ. რაზა, ა. შან., პ.გაჩ. რაზა, კოჭა, გურ. პ. ჯაჯ., რაზი) (ჭინჭარაული 2005); რაზა – კარის გარდასაცმელი რკინა (ორბელიანი 1993).

მეგრ. რაზა – რაზა, კარის ან ფანჯრის დასაკეტი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ქიქილა – ტილის შვილი, პატარა ტილი. შდრ. პ. ხუბ. ქიქილაყრ, ო. ქაჯ. ქიქილაი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ქიქილი – ქინქლა (ქაჯაია 2002).

ხევს. ქიჩილა – თავშალი, ლეჩაქი (ჭინჭარაული 2005). შდრ. ქიჩილა // ქიჩილანი (ხევს., თუშ.) – ქალის თავსაბურავი, თავშალი. ქიჩილაყრ (თუშ.) – ჩიქილა, ქალის თავსაბურავი (დლონტი 1984).

შდრ. მეგრ. ქიცა – თავშალი; თხელი თავსაკრავი; ლეჩაქი, მანდილი; ქაღების თავსახური თხლად ნაქსოვი; ქიცია – კნინ. მანდილი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ქიჩაოზს – თამაშობს, კუნტრუშობს (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ქინჩაფი – წეწვა-გლეჯა, მოუსვენრობა (ქაჯაია 2002).

ხევს. ქრისტე – შობა, გიორგობის შემდეგ მოდის დღესასწაული „შობა“, რომელსაც ხევსურულად ჰქვია „ქრისტე“ (ჭინჭარაული 2005).

მეგრ. ქირსე – იგივეა, რაც ქისე – შობა (ქაჯაია 2002).

ხევს. ჭერი – მოჭრილი და ტოტეზგაყრევინებული ხე (ჭინჭარაული 2005). შდრ. ჭერი¹ (ფშ.) – მოჭრილი, დაუმუშავებელი მრგვალი ხე; ჭერი² (გურ.) – მრგვალი ხე, უპირატესად მურყნის მოგრძო მორი, იყენებენ სასიმიინდის იატაკად და სამზად სახლში (დლონტი 1984).

მეგრ. ჭერი – მოჭრილი, დაუმუშავებელი მრგვალი ხე, რომელსაც სასიმიდის იატაკად იყენებენ. სიტყვა არ ფიქსირდება მეგრულ ლექსიკონებში.

ხევს. ხი¹ – ხარის უკან დასახევენები შემახილი [შდრ. ლ. კაიშ.: ხი, სტ. მენტეშ.: ხი-ო! საბა: ხე] (ჭინჭარაული 2005). შდრ. ხი (მთიულ.) – ხარის მოზერის გარეკვის შემახილი (ღლონტი 1984).

შდრ. მეგრ. ხი დო ორე – „კი და არა“ (გაჩერდის შემახილი ხარისადმი) (ქაჯაია 2009).

ხევს. ხნე – იგივეა, რაც ხნიანი (ჭინჭარაული 2005). შდრ. ხნე (იმერ., გურ.) – ხნიერი, ხანდაზმული, მოხუცი (ღლონტი 1984). ხნე (კუთხ. იმერ.) – 1. ხნიერი, ხანში შესული, 2. წლოვანება, ასაკი (ქეგლ).

შდრ. მეგრ. ხნე – ხნიერი, ხანში შესული. სიტყვა არ არის შეტანილი მეგრულ ლექსიკონებში.

რიგი ლექსიკური ერთეულებისა ერთნაირი ფონეტიკური წესით იცვლება. მაგალითები:

ხევს. კამბერი – კამერი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. კამერი, კამეში, კამბეში, კამბერი (ქაჯაია 2002).

ხევს. პენცია – პენსია (შდრ. ქ. მოწ., პ. ხუბ., – პენცია) (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. პენცია – პენსია (ქაჯაია 2002).

ხევს. ფაში – ფაშვი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ფაში – ფაშვი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ფირტი – ფილტი (შდრ. საბა, ლ. ლეონ., სტ. მენტ., ფურტ) (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ფირტი – ფილტი (ქაჯაია 2002).

ხევს. ცვერცი – ცერცი (ჭინჭარაული 2005).

შდრ. მეგრ. ცვერცი – ცერცი; პარკოსნის ჩენჩო (ქობალია 2010).

დასკვნა

ხევსურულსა და მეგრულში დადასტურებული მსგავსი ენობრივი (ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ლექსიკური) ფაქტები შეიძლება აიხსნას ან საერთო წარმომავლობით (როგორც არქაული მოვლენა), ან კიდევ დამოუკიდებლად განვითარებული პროცესების შედეგად გაჩენილად (მსგავსი ფორმოზრივ-სემანტიკური ვარიაციებით). განხილული მასალა ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ საანალიზო ქართველური სამეტყველო კოდები საერთო ენობრივი სისტემის ნაწილებია, ქვესისტემებია; საერთო/მსგავსი ნიშნების არსებობა შინაგანი კანონების მოქმედების შედეგია, რაც სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი პროცესია როგორც მომიჯნავე, ისე გეოგრაფიულად დაშორებული კუთხეების მეტყველებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- გამყრელიძე... 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. თბილისი, 1965.
- გიგინეიშვილი... 1978 – ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, ნანათესაობითარი მიმართულებითისა და ნანათესაობითარი დანიშნულებითის ადგილი ძველ ქართულისა და ქართველური ენების ბრუნვათა სისტემაში. მრავალთავი, VI. თბილისი, 1978.
- გოგოლაშვილი 1984 – გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში. თბილისი, 1984.
- თოფურია 1937 – ვ. თოფურია, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში. ენიმკის მოამბე, I, 1937.
- თოფურია 1954 – ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XI. თბილისი, 1954.
- კარტოზია 1958 – გ. კარტოზია, კავშირებითა წარმოებისათვის მეგრულში: თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, №8. 1958.
- კიზირია 1974 – ა. კიზირია, ქართული ენა (პრაქტიკუმი). თბილისი, 1974.
- ნაჭყებია 2012 – მ. ნაჭყებია, ქართველური სახელის ბრუნვის პარადიგმა. თბილისი, 2012.
- ქავთარაძე 1985 – ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი. თბილისი, 1985.
- ქაჯაია 2001-2009 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ოთხ ტომად. ტ. I – 2001, ტ. II – 2002, ტ. III – 2002, ტ. IV (დამატებანი) – 2009. თბილისი.
- ქირია... 2015 – ჯ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია. თბილისი, 2015.
- ქობალია 2010 – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი. თბილისი, 2010.
- ლლონტი 1984 – ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. თბილისი, 1984.
- შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბილისი, 1973.
- ჩიქობავა 1936 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი. ტფილისი, 1936.
- ჩიქობავა 1942 – ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბილისი, 1942.
- ცოცანიძე 1978 – გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი. თბილისი, 1978.
- ჭინჭარაული 1960 – ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი. თბილისი, 1960.
- ჭინჭარაული 2005 – ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი. თბილისი, 2005.
- ჯორბენაძე 1989 – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. თბილისი, 1989.
- ჯორბენაძე 1998 – ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, II. თბილისი, 1998.
- Кипшидзе 1914 – И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.Пб., 1914. წიგნში: ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი. თბილისი, 1994.

References

- Chikobava 1936 – Arn. Chikobava, Grammatical Analysis of Chan. Tbilisi, 1936.
- Chikobava 1942 – Chikobava Arn., The Ancient Structure of the Noun Stem in Kartvelian Languages. Tbilisi, 1942.
- Chincharauli 1960 – A. Chincharauli, Peculiarities of Khevsurian. Tbilisi, 1960.
- Chincharauli 2005 – A. Chincharauli, Khevsurian Dictionary. Tbilisi, 2005.
- Gamkrelidze... 1965 – T. Gamkrelidze, G. Machavariani, The system of sonants and ablaut in the Kartvelian languages. Tbilisi, 1965.
- Gigineishvili... 1978 – B. Gigineishvili, Z. Sarjveladze, The place of cases expressing direction and destination in the cases system of the Old Georgian and Kartvelian languages. Mravaltavi, VI. Tbilisi, 1978.
- Glonti 1984 – The Dictionary of Georgian Dialects. Tbilisi, 1984.
- Gogolashvili 1984 – G. Gogolashvili, Forms of the second series in the new Georgian. Tbilisi, 1984.
- Jorbenadze 1989 – B. Jorbenadze, Georgian Dialectology, I. Tbilisi, 1989.
- Jorbenadze 1998 – B. Jorbenadze, Georgian Dialectology, II. Tbilisi, 1998.
- Kajaia 2001-2009 – O. Kajaia, Megrelian-Georgian dictionary, four volumes. Vol. I – 2001, Vol. II – 2002, Vol. III – 2002, Vol. IV (supplements) – 2009. Tbilisi.
- Kartozia 1958 – G. Kartozia, On the formation of conjunctions in Megrelian: Collection of scientific works of TSU students, No. 8, 1958.
- Kavtaradze 1985 – I. Kavtaradze, Mokhebian Dialect of the Georgian Language. Tbilisi, 1985.
- Kiria... 2015 – Ch. Kiria, L. Ezugbaia, O. Memishishi, M. Chukhua, The Comparative Grammar of Laz and Megrelian. I. Morphology. Tbilisi, 2015.
- Kipshidze 1914 – I. Kipshidze, Grammar of the Mingrelian (Iverian) Language with an Texts and a Dictionary, S.Pb., 1914. In the book: I. Kipshidze, Selected Works. Tbilisi, 1994.
- Kiziria 1974 – A. Kiziria, Georgian language (practicum). Tbilisi, 1974.
- Kobalia 2010 – A. Kobalia, Megrelian dictionary. Tbilisi, 2010.
- Nachkebia 2012 – M. Nachkebia, The paradigm of Kartvelian noun inflections. Tbilisi, 2012.
- Shanidze 1973 – A. Shanidze, Fundamentals of Georgian Grammar. Tbilisi, 1973.
- Topuria 1937 – V. Topuria, On the genesis of some case in Megrelian-Chan: Moambe. I. Tbilisi, 1937.
- Topuria 1954 – V. Topuria, A uniform process of grammatical events in the Kartvelian languages. Iberian-Caucasian linguistics, XI. Tbilisi, 1954.
- Tsotsanidze 1978 – G. Tsotsanidze, Pshavian Dialect. Tbilisi, 1978.